

Oslabování univerzální sukcese

VOJTECH CEPL

Účel této stati je dvojitý. Především jde o pokus částečně přispět k přesnějšímu vymezení pojmu socialistického dědického práva. Přitom se ukazuje, že pojem univerzální sukcese, který tvoří základ tohoto vymezení, ztrácí svůj vysvětlující význam. Upozornění na tento proces, což je druhým a hlavním cílem práce, je argumentem pro širší hypotézu, podle které je třeba připustit, že některé tradiční římskoprávní kategorie, dosud využívané i vědou socialistického občanského práva, zastarávají.

Z hlediska metodologického jde o pokus využít co největšího množství rozličných metod právního myšlení, což je umožněno zúžením zkoumaného pole na jediný pojem. Postupem formálně logickým se upozorňuje na potíže vznikající s uplatňováním kategorie univerzální sukcese při definování dědického práva. Další úvahy se soustřeďují na objasnění její funkce z hlediska historického a srovnávacího. Právně dogmatickým a sociologickým rozbořem se poukazuje na proces oslabování univerzální sukcese v platném právu i v nauce. Zkoumání je uzavřeno úvahami právně-prognostickými.

Nejprve se budeme zabývat definicí dědického práva z hlediska formálně logického. Dědickým právem v objektivním smyslu se zpravidla rozumí souhrn právních norem, které regulují přechod subjektivních majetkových práv občana (zůstavitele) na jiné subjekty, který nastává v důsledku jeho smrti. Tento přechod majetkových práv neboli dědění je zvláštním druhem nabytí práv, a to nabytím odvozeným neboli právní sukcesí. Právní sukcese (též posloupnost, následnictví) se tradičně rozděluje na sukcesí univerzální a sukcesí singulární, podle toho, zda na nabyvatele přechází souhrn subjektivních práv jako celek ve své veškerosti, nebo zda přechází pouze jejich část, respektive jednotlivé právo.

V literatuře touto problematikou se zabývající je dědění zpravidla vymezováno právě jako univerzální sukcese mortis causa. Toto vymezení pocházející z římského práva, kde dědic byl vždy univerzálním sukcesorem, ve starší civilistice zcela převládlo a také odpovídalo tehdejší právní úpravě.

Občanský zákoník z r. 1964 tím, že zrušil institut odkazu, rozšířil pojem dědění o singulární sukcesí. Podle § 467 o. z. může zůstavitel závěti určit také jednotlivé věci a práva, které připadnou dědici. Tak se stalo, že dědění podle našeho práva již není možno definovat pouze jako univerzální

sukcesi, neboť takováto definice by vyloučila zmíněné dědění jednotlivých věcí a byla by příliš kusou. Nezbyvá tedy než konstruovat předmětnou definici širše a připustit, že dědění zahrnuje oba druhy přechodu majetkových práv po smrti určité osoby. V důsledku tohoto rozšíření je pak ale nutno zahrnout do dědění i další speciální případy singulárních sukcesí majetkových práv mortis causa, které jsou dosud z tohoto pojmu vylučovány. Jedná se např. o přechod práva osobního užívání bytu v důsledku smrti uživatele podle § 179 o. z., nebo o právo na plnění z titulu pojištění osob podle § 372 o. z. apod.

Takové nové „širší“ pojetí dědického práva, které se v dalším pokusíme obhajovat, najde zajisté četné odpůrce a pádné protiargumenty.

Především uvedené potíže formálně logického rázu při objasňování tohoto pojmu definicí samy o sobě nejsou důvodem k tomu, aby obsah ustáleného pojmu byl libovolně rozšiřován. Navrhovaný pokus o definování pojmu dědění, který je základem definice dědického práva, za pomoci rodu a druhu, je možno nahradit např. tradiční definicí dědění jako univerzální sukcese, doplněnou o taxativní výčet výjimek z uvedeného rodu v pozitivním smyslu (singulární sukcese při dědění jednotlivých věcí a práv ze závěti) a v negativním smyslu (uvedené příklady speciálních singulárních sukcesí). Tento postup ostatně převládá v novějších učebnicích občanského práva i v některých monografiích, nejen u nás, ale i v ostatních socialistických zemích. Toto vymezení vyhovuje tradičnímu pojmání institutu dědění za cenu, že se křečovitě přidržuje kategorií univerzální a singulární sukcese, které v této definici ztratily vysvětlující význam.

Další možné protiargumenty by mohly mít povahu právně dogmatickou. Jako dědění je možno chápat pouze to, co za ně platné právo označuje. Bylo by tedy možno vymezit dědické právo právně pozitivisticky, např. tak, že jím je to, co upravuje sedmá část obč. zákoníku a ostatní ustanovení, která se na dědění výslovně odvolávají (např. § 179 odst. 2 o. z., § 198 odst. 1 o. z. nebo § 29 autorského zákona apod.). Podobně je možno odvolávat se na systematiku občanského zákoníku, který zmíněné speciální singulární přechody neřadí do částí pojednávajících o dědickém právu. Takový postup je však rezignací na obecné a abstraktní vymezení a tudíž pozbývá hodnotu diakritickou, jakož i didaktickou.

Domníváme se, že tyto příkladmo uvedené eventuální protiargumenty ze sféry právní dogmatiky postačují k tomu, aby bylo patrné, že diskuse o definici dědění omezená pouze na formálně logickou argumentaci musí mít pouze relativní význam. Zahájili jsme úvahy o daném problému tímto způsobem proto, že poslouží nejlépe k jeho objasnění a ke stručné deklaraci našeho výchozího stanoviska, které shrnujeme takto:

Domníváme se, že pojem dědění v současném socialistickém občanském právu nelze nadále omezovat na případy univerzální sukcese a pouze některé výjimečné sukcese singulární, ale je třeba ho rozšířit na všechny sukcese pro případ smrti. Jinými slovy, kategorii univerzální sukcese nepovažujeme za podstatný charakteristický znak dědění.

Jsme si přitom vědomi toho, že hlavní argumenty pro tuto tezi nenajde-

me v právu samotném, ale ve společenských vztazích a jejich změnách, neboť tyto konec konců obsah práva skrze lidské vědomí určují. Výchozí metodu formálně logickou v dalším opustíme a pokusíme se přesunout těžiště našich úvah do sféry právně sociologické.

*

Chceme-li uvažovat o společenské funkci ideje univerzálnosti při přechodu majetkových práv po smrti určité osoby na osobu jinou, nemůžeme se vyhnout alespoň krátkému právně historickému exkursu, abychom vyjasnili zevrubněji smysl tohoto pojmu.

Jak již bylo řečeno, princip univerzálnosti sukcese se objevil v nejstarším právu římském. Jeho podstata spočívala v tom, že dědic přijímal suverénní moc v rodině. Přecházelo na něj postavení pater familiae, hlavy římské rodiny, která tvořila základní skladebnou jednotku tehdejší společnosti. Tento přechod zabezpečoval především kontinuitu mocenského uspořádání poměrů rodinných, zatímco přechod majetku byl pouze jeho důsledkem. Jak napsal Engels: „Ještě za doby Gaiovy bývala familia, id est patrimonium (to jest dědictví), věcí, o níž se činilo poslední pořízení. Tento výraz vynalezli Římané, aby jím označili nový společenský organismus, jehož hlava měla ženu, děti a určitý počet otroků pod římskou otcovskou mocí, s právem nad životem a smrtí všech.“¹⁾ Další vývoj popisuje např. Vážný těmito slovy: „Rozumí se, že v historické době přestaly být familie politickými svazky, tříštily se v nové familie, takže podstata postavení dědicova nabytí moci v rodině odpadla. Nomen heredis stalo se prostě titulem. Zůstala však zachována stará struktura práva dědického: v případě smrti svéprávné osoby jen ten, kdo má titul dědický, sukceduje na její místo; aby mohl být sukcesorem, musí být především dědicem. To jest tedy dogmatický pojem římského práva dědického. Skutečnost, že římské právo v období principátu i později zachovalo komplikovanou konstrukci pojmu dědického práva, spočívající v podmiňování přechodu majetkových práv nabytím dědického titulu (namísto přímého nabytí pozůstalosti), nelze podle našeho názoru vysvětlovat pouze úspornou konzervativností a tradicionalismem tehdejších právníků. Zmíněná konstrukce a z ní vyplývající univerzalistické pojetí vyhovovalo společenskoekonomickému uspořádání tehdejší společnosti. Institut univerzální sukcese zabráňoval rozdrobování majetkových celků, zvláště v kombinaci s dalšími dědickoprávními instituty, zejména fideikomisem. Kromě toho při univerzální sukcesi byl rychle a bez komplikací zabezpečen zájem věřitelů na uspokojení jejich pohledávek vůči zůstaviteli.

Při vstupu do veškerého jmění zůstavitele jako celku původně docházelo k neomezenému ručení dědiců za dluhy zůstavitele. Teprve Justinian ve své novele ustanoveními, kterými zavedl tzv. beneficium inventarii, tento princip omezil tak, že dědici ručili za dluhy zůstavitele jen do výše nabytého dědictví.

Zejména v těchto důvodech spočívá také vysvětlení téměř totální represe římského práva dědického buržoazním právem na evropském kontinentu.

Ačkoli v dědickém právu buržoazní společnosti naprosto dominuje majetkový aspekt, forma univerzální sukcese, která původně vznikla jakožto způsob přechodu osobních rodinných a mocenských poměrů, mohla být převzata, neboť i ve změněných společenskoekonomických podmínkách skvěle plnila svou funkci, totiž zabezpečení přechodu majetku zemřelých osob, které vedlo ke kontinuitě společenskoekonomického řízení.

Měšťanská rodina v období počátečního kapitalismu byla základní výrobně ekonomickou buňkou celé společnosti. Typickým modelem byla rodina sedláka nebo řemeslníka, kde veškerý majetek tvořil harmonickou soustavu věcí vzájemně souvisejících a doplňujících se, takže bylo ekonomicky nutné v zájmu zajištění výroby, aby tento celek byl zachován i při dědické sukcesi. V této etapě jednoduché zboží výroby tvořila každá zemědělská usedlost či řemeslnická živnost uzavřený a samostatný mikrosvět věcí navzájem komplementárních — universitas rerum — a bylo tedy přirozené, že po smrti hospodáře přecházela ve své veškerosti jako celek zpravidla na jeho dítě. V tomto smyslu bylo by možno tehdejší testamntární poslušnosti nazírat pouze jako určitou racionální korekturu obvyklého dědění ze zákona. Odcházející hospodář mohl si vybrat nejzdatnějšího nástupce, když nepovažoval svého zákonného dědice za schopného pokračování v jeho výrobní činnosti. K této volbě měl dostatek „podkladů“, protože zpravidla býval osobou, která ho pro budoucí povolání bezprostředně připravovala. Tehdejší rodina byla totiž kromě svého výrobního zaměření zároveň i základní spotřební a výchovnou jednotkou a plnila i ty funkce, které bychom dnes nazvali „sociálním zabezpečením“, např. formou výměnky, deputátu, užívacích práv apod., přičemž vlastnictví mělo významnou úlohu, protože téměř totální absence ingerence společnosti a zejména státu v této oblasti způsobovala, že členové patrimoniální rodiny byli na sobě naprosto závislí v období mimoprodukčního věku, zejména při životním startu a ve stáří. Při relativně pokleslé frekvenci přechodu vlastnictví do života, která vyplývala ze statickosti společnosti „naturální kapitalistické výroby“, hrálo dědické právo významnou roli základního regulátoru redistribuce vlastnictví.

Na tomto místě je nutno připomenout, že právě v tomto období vznikaly velké osvícenské občanskoprávní kodifikace a není proto divu, že instituci univerzální sukcese ochotně převzaly, rozpracovaly a petrifikovaly tak, že dodnes se jeví některým pozorovatelům jako nejpřirozenější neměnný a nutný základ dědického práva. Obdiv klasicistní epochy k antické kultuře byl jedním z dalších faktorů, který přispěl v gnoseologické rovině k recepci romanistického pojetí univerzální sukcese. Nicméně základní příčiny uplatnění této ideje spatřujeme v tom, že vyhovovala materiálním podmínkám uspořádání tehdejší společnosti.

Ve svém dalším vývoji prošla kapitalistická společnost podstatnými změnami. V důsledku zásadních změn výrobních poměrů dochází k přeměně typické měšťanské rodiny prvotního stadia kapitalismu. Končí období prosté zboží výroby a základní patrimoniální uzavřené mikrosvěty lidí a věcí se rozpadají. V monopolistickém kapitalismu přestává být buržoazní rodina

základní výrobní jednotkou, těžiště výroby se koncentruje a centralizuje. Expropriece drobných výrobků, doprovázená proletarizací a urbanizací, vede k radikálním změnám životního způsobu a rozdělování majetku ve společnosti.

Přes všechny tyto hluboké proměny soukromé vlastnictví zůstává základním pilířem kapitalistické společnosti. Stejně tak přetrvává buržoazní soukromé právo. Jeho jednotlivé instituce však získávají nový obsah — zachovává se pouze právní forma. Kapitalistický vlastník není již zpravidla výrobcem, jeho majetek není harmonickým světem věcí, které vytvářejí přirozenou soustavu, ale amorfní aglomerací kapitálových hodnot, které navzájem nespojuje ekonomická a sociální funkce, nýbrž pouze osoba vlastníková. Využitím klasických právních institutů půjčky (mutuum) a nájmu pracovní síly (locatio conductio operarum), které vystoupily do popředí, a jak se domníváme, staly se hlavními právními instrumenty popsanych přeměn buržoazní společnosti, pojem majetku v kapitalistickém úvěrovém hospodářství, ačkoli právně nezměněn, získal nový obsah. Soubor konkrétních tangibilních věcí byl nahrazen abstraktním fondem hodnot formalizovaných v nejrůznějších podobách, jako např. akcie, pohledávky a zástavy, které ve své fluiditě a nestejnorodosti měla jediného společného jmenovatele — směnnou hodnotu.

Stejně jako se v podstatě nezměnily právní formy soukromého vlastnictví, nedošlo ani ke změnám právní regulace dědění. Francouzský Code civil, rakouský občanský zákoník a německý občanský zákoník, který navázal na pruský Landrecht, zaznamenávají rekordy v přetrvávání, a jejich ustanovení o dědickém právu jsou bez podstatných úprav dodnes v platnosti. Klasické buržoazní dědické právo, které směřovalo nejenom k nástupnictví majetku, ale zabezpečovalo i sukcesi osob ve výrobním procesu, se omezilo pouze na regulaci přechodu kapitálu. Právní ustanovení přitom mohla zůstat beze změny.

V této souvislosti patrně vyvstává otázka, jak je možné, že přetrvávala instituce univerzální sukcese v nezměněné podobě, když ztratila svou základní funkci, jak jsme se snažili popsat výše. Zabezpečení celistvého přechodu majetku v jeho veškerosti, kterému byla idea univerzality adekvátní v prvotním stadiu vývoje buržoazní společnosti, později ve vyspělém kapitalismu ztratilo původní smysl. Podle našeho názoru v tomto období vystoupil do popředí jiný aspekt univerzální sukcese, pro který neztratila na funkčnosti. Univerzální sukcese velmi dobře zabezpečuje zájem věřitele na uspokojení eventuálních pohledávek z dědictví. Ve vyspělé kapitalistické společnosti, kde úvěr patří k základním ekonomickým instrumentům, je maximální zájem na takových právních formách, které usnadňují rychlé a jednoduché vymáhání dluhů. Kdyby univerzální sukcese byla nahrazena např. soustavou sukcesí singulárních, což by mimochodem popsané heterogenitě majetku bylo zcela adekvátní, postavení eventuálních věřitelů vůči dědicům bylo by značně komplikovanější.

*

K úvahám o sociálně ekonomické funkci univerzální sukcese v minulosti je nutno na tomto místě přičinit několik poznámek komparatistických. Zkoumaný institut zdaleka není jedinou možnou právní formou, kterou naznačené funkce lze realizovat. Velká část kapitalistického světa, spadající do systému anglosaského práva, reguluje dědění zcela odlišně.

Univerzální sekce je zde nahrazena soustavou sukcesí singulárních — různé objekty majetkových právních vztahů přecházejí podle různých pravidel na rozličné skupiny osob. Přesahovalo by rámec této práce, kdybychom se pokoušeli vysvětlovat jednotlivé příčiny těchto odlišností, ať už spočívají v odchylném vývoji právního řádu (silně zvykové právo, precedenční systém, omezenější vliv práva římského), či společnosti samé. Přidržíme se pouze typizace majetku v buržoazní společnosti do dvou ideálních typů, které jsme z vysvětlujících důvodů již do zkoumání zavedli. Prvý naznačený ideální model „homogenního majetku“, jakožto komplementární a harmonická soustava věcí, který v počátcích kapitalistické společnosti, kdy právní úprava na kontinentě adekvátně vystihovala ekonomickosociální uspořádání majetkových vztahů a funkčně zajišťovala jeho přechod jako celku za pomoci univerzální sukcese, naprosto nevystihuje realitu historického vývoje v Anglii. V důsledku obecněji plynulejšího vývoje od feudalismu ke kapitalismu a speciálně naprosto odlišného uspořádání vlastnických vztahů zejména k půdě, institut univerzální sukcese se nemohl uplatnit. Silné feudální přežitky v právu, projevující se zejména v právu vlastnickém, rozděleném hierarchickou soustavou navrstvených jednotlivých forem vlastnictví, resp. užívání půdy, vylučovalo zahrnutí těchto vztahů do jednotného abstraktního pojmu absolutního vlastnictví. „Časné“ zrušení nevolnictví a „rychlá“ prvotní akumulace vedla historicky přímo k přeměně anglické společnosti z feudalismu do stadia druhého ideálního typu, který nazýváme „heterogenním majetkem“. Jde o amorfní aglomeraci hodnot, jejichž následnictví je dodnes právně regulováno soustavou singulárních sukcesí. Tento model zhruba odpovídá popsanému stadiu vyspělé kapitalistické společnosti. Důležité je, že přechod majetku podle anglického práva je vždy nepřímý — po smrti zůstavitele majetek „přejde“ nejprve na exekutora (v případě dědění ze závěti) anebo na administrátora (při dědění ze zákona, resp. zemřel-li exekutor v průběhu dědění), který mimo jiné zejména likviduje pasiva dědictví a takto naplňuje funkci, kterou na kontinentě vykonává univerzální sukcese. Administrátor (exekutor) je podle našeho názoru „trustee“ svého druhu, neboť vykonává právo jiných osob, které je mu svěřeno jako „trust“ v zájmu dědiců, odkazovníků a věřitelů. Kromě toho tento institut při dědění plní další „sociální“ funkce, jako např. periodické vyplácení zisku či renty vdovám nebo na zůstaviteli dříve závislým osobám. Tento institut je ukázkou toho, jak obdobné sociálně ekonomické funkce mohou být naplňovány rozličnými právními formami. Zatímco na kontinentu tyto „sociální funkce“ plní vlastnictví samotné, v anglosaském systému je pro vlastníka a v jeho zájmu vykonává „trustee“.

Jak již bylo řečeno, základem přetrvávající právní ideje univerzálnosti

je teze o jednotě pozůstalosti, podle které dědění je považováno za přechod do všech práv náležejících zůstaviteli. „Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius, quod defunctus habuit,“ praví se v Digestech (D. 24.50.16; D. 62.50.17). Tato teze byla v podstatě převzata většinou právních řádů socialistických zemí. Nebyla akceptována úplně, neboť zejména v tom, jak se projevují její důsledky, existují v jednotlivých právních úpravách značné rozdíly, a tak význam univerzality při dědění zaznamenává ve vývoji socialistického práva určité změny. Překračovalo by rámec našich úvah, kdybychom srovnávali odlišnosti ve všech podrobnostech pozitivněprávních úprav jednotlivých zemí nebo prováděli vývojovou analýzu těchto proměn. Omezíme se pouze na ilustrativní příklady, a soustředíme je zejména přímo na to, jak je chápána tato idea v teoretické literatuře socialistického práva občanského.

Jednotliví autoři přikládají tezi o univerzitě dědění značně odlišný význam. Publikované názory v této otázce daly by se roztrždit zhruba do tří skupin. Představitelé první skupiny považují univerzální sukcesí přímo za pojmový znak socialistického dědického práva a jiné posloupnosti z pojmu dědění vylučují. Patří k nim např. B. S. Antimonov, K. A. Grave,²⁾ F. Jansen, G. Ländrich,³⁾ B. Blagojevič⁴⁾ a jiní. Druhá skupina, která představuje naprostou většinu autorů, zastává názor, podle kterého univerzální sukcese je považována buď za princip socialistického práva dědického nebo alespoň za jeho typickou charakteristiku, přitom však připouští i jiné způsoby dědění. Pojímají tudíž dědické právo v širším smyslu a jednotlivé singulární sukcese nebo dokonce i další převody mortis causa zpravidla taxative vypočítávají jako výjimky z pravidla sukcese univerzální. Tuto skupinu by bylo možno dále podrobněji klasifikovat, resp. jednotlivé názory uspořádat do poměrně plynulé škály, podle důrazu, jaký je na tuto ideu kladen. Značná iluzivita teoretického pojmu právní princip, který je možno relativně rozšiřovat (jak prokazují novější výzkumy),⁵⁾ nám však umožňuje zahrnout do stejné skupiny autory, kteří považují univerzální sukcesí za princip (např. J. Gviazdomorski,⁶⁾ V. Tolstoj),⁷⁾ či pouze za typický znak (např. O. S. Joffe,⁸⁾ B. B. Čerepachin,⁹⁾ M. V. Gordon¹⁰⁾ a většina československých autorů touto problematikou se zabývajících. Konečně třetí skupinu představuje zatím ojedinělý názor, projevový P. S. Nikitjukem,¹¹⁾ který koncepci univerzální sukcese zcela odmítá a dovozuje, že do socialistického práva dědického nepatří, a kromě toho v platných normách ani není obsažena. Dědické právo pak vymezuje poměrně extenzivně, když dochází k závěru, že „předmětem dědického práva jsou společenské vztahy, vznikající v souvislosti s bezprostředním nebo zprostředkovaným přechodem všech, několika nebo jednotlivých práv a povinností zemřelého občana, kterážto mohou být děděny všemi nebo jen některými z dědiců. Takto je potom dědické právo jako právní institut souhrnem norem regulujících způsob a rozsah přechodu práv a povinností ze zesnulého na dědice a ostatní s tím spojené vztahy.“ K tomuto pojetí se do jisté míry blíží i závěry, které se podrobněji pokusíme vyložit v dalším, prozatím poukážeme

pouze na to, že rovněž nepovažujeme kategorii univerzální sukcese za vhodnou k vymezení dědického práva.

Jsmi si přitom vědomi, že naznačená názorová diferenciaci do jisté míry reflektuje i rozdíly v platných právních úpravách jednotlivých států, o kterých citovaní autoři píší, nicméně se domníváme, že v této zkoumané otázce lze pojímat socialistické dědické právo jako celek, zejména když podržíme úvahy v obecné a abstraktní poloze.

Kromě toho závěry, o které opíráme naše třídění, byly vysloveny zpravidla při zevrubném výkladu platného práva, často i jako vedlejší stanovisko v odlišných souvislostech, a navíc žádný z citovaných autorů neuvažoval o univerzální sukcesi jako o hlavním předmětu zkoumání tak, jak to činíme zde. V tomto smyslu by nebylo správné se stanoviskem, zde označeným jako druhá názorová skupina, polemizovat. Zaujímáme odlišné hledisko, převážně právně sociologické, a nechceme se vyhýbat ani úvahám *de lege ferenda*. Uznáváme tudíž názor druhé skupiny, že institut univerzální sukcese lze vyinterpretovat z platné právní úpravy socialistických občanských zákoníků, i když nepřímou, neboť se projevuje v konkrétních ustanoveních často jen v podobě svých důsledků a nebývá v platném právu vyjádřen *expressis verbis*. Na druhé straně odmítáme stanovisko skupiny první, která pojem dědického práva omezuje pouze na univerzální sukcesi a tak ho nepřiměřeně zužuje. Eventuální argumentace v této otázce soustředila by se patrně na otázky terminologické, jako např. zda je vhodné ustálené a zavedené pojmy jako dědění nově redefinovat, nebo jak označit přechody *mortis causa*, které podle platného práva stojí mimo univerzální sukcesi, avšak v systému občanských zákoníků jsou zařazeny do dědického práva apod. Považujeme tyto problémy za vedlejší, a protože vybočují z rámce vlastního zkoumání, nebudeme se jimi na tomto místě zabývat.

Co se týče názorů P. S. Nikitjuka — jediného představitele třetí skupiny, právě v tomto bodě s ním nemůžeme souhlasit, když píše: „Stačí uvést, že v občanských zákonících svazových republik nejsou žádné normy, ve kterých by tato koncepce (tj. univerzality — doplněno V. C.) byla přímo vtělena. Jestliže je vyvozována z ojedinělých, zvláštních případů, kdy je uplatňována praxí a instrukcemi, z toho je možno učinit závěr, že idea univerzálnosti spolu s požadavky bezprostřednosti, neodvolatelnosti, bezpodmínečnosti dědické posloupnosti, které ji provázejí, zjevně protirečí právnímu stavu.“

Podle našeho názoru koncepce univerzálnosti, i když není přímo vyjádřena, je v sovětských občanských zákonících obsažena, neboť nalézá svůj výraz v ustanoveních, která z této koncepce vyplývají. Např. v článku 546 obč. zák. RSFSR, kde se praví: „Aby dědic nabyt dědictví, musí je přijmout. Není dovoleno přijetí dědictví s podmínkou nebo s výhradami.“ Domníváme se, že z toho ustanovení vyvozované pravidlo o nutnosti převzít nebo odmítnout dědictví jako celek je jedním z konkrétních důsledků koncepce univerzální sukcese. Je-li tomu tak, pak tento jediný příklad (z hlediska pravidel formálně logické argumentace) postačuje k vyvrácení závěru, že univerzální sukcese není zakotvena v plat-

ném sovětském právu. To, že v něm není vyjádřena přímo, je nerozhodné, může to nasvědčovat nanejvýše o určité tendenci k ústupu, oslabování tohoto institutu v platném právu socialistických zemí. Kromě toho v moderních občanských zákonících obecné právní ideje typu univerzální sukcese zpravidla výslovně formulovány nebývají. Z toho vyplývá, že v rovině *de lege lata* souhlasíme spíše s názory druhé skupiny, i když v podstatě našeho pojetí patrně patří do skupiny třetí. S celkovým pojetím P. S. Nikitjuka, jak vyplýne z dalšího, nás také spojují pochybnosti o tom, zda koncepce univerzální sukcese je i nadále vhodným právním instrumentem pro regulaci společenských vztahů ve vyspělé socialistické společnosti. Rozcházejí se s ním však v tom, co považujeme, resp. nepovažujeme za konkrétní důsledky univerzální sukcese v platných právních pravidlech, a hlavně v celkovém přístupu k dané otázce. Kdežto Nikitjuk univerzální sukcesí odmítá s tím, že v platném právu obsažena není, naše kritika tohoto institutu je vedena v rovině *de lege ferenda*, a tudíž nás zajímá, zda v něm má, či nemá být.

Univerzální sukcesí považujeme za pouhý prostředek právní techniky, i když je součástí práva. Jednotlivé prostředky právní techniky, stejně jako právo samotné, jsou součástí právní nadstavby a měly by tudíž odpovídat potřebám sociálně ekonomické základny. I když mají relativní samostatnost, která vyplývá ze zprostředkovanosti vztahu mezi právem a společností skrze lidské vědomí, nemohou se odůvodňovat samy ze sebe. Musíme je zkoumat s vědomím, že relativní setrvačnost právních forem často vede k jejich zaostávání za rozvojem společnosti samotné. Domníváme se, že právě idea univerzální sukcese pro své značné rozšíření a přetrvávání v jednotlivých právních řádech, a hlavně ve vědomí mnoha generací právníků, stala se něčím, co se jeví jako samozřejmá základní součást právní kultury v oblasti dědění, takže je velmi obtížné zpochybňovat její funkčnost. Nadto tato idea je obsažena více či méně výrazně nejen v platných právních řádech, ale hlavně má své pevné místo v občansko-právní nauce. Také z těchto důvodů nepovažujeme za vhodné zkoumat tuto ideu pouze v oblasti práva samotného, ale dáváme přednost zkoumání toho, jak se projevuje, a to i ve svých důsledcích, v oblasti mimoprávní.

*

Jak již bylo zmíněno, idea univerzální sukcese projevuje se v socialistickém platném právu nepřímo v různých konkrétních pravidlech, která z ní vyplývají. Potíž je v tom, že i v otázce, co vlastně je a co není důsledkem této koncepce, existují v literatuře značně odlišné názory. Musíme proto i zde vymezit vlastní stanovisko s tím, že katalog jednotlivých právních pravidel — projevů univerzální sukcese, který se pokusíme vypracovat rozбором literatury a pramenů práva, využijeme jako základ pro vlastní analýzu naznačenou metodou.

Tak někteří autoři, jejichž názor nejpřekvapivěji vyjádřil B. B. Čerepachin,¹²⁾ považují za základní charakteristický rys a nutný důsledek univerzální sukcese přechod pasív na dědice — jejich odpovědnost za

dluhy zůstavitele. S tímto názorem nelze souhlasit. Jednak samotný vývoj tohoto institutu ukazuje, že takovéto absolutní chápání univerzální sukcese patrně existovalo pouze v klasickém právu římském, rozsah přechodu dluhů se postupně měnil — z původně neomezeného ručení zmíněným dobrodiním Justinianovým na ručení do výše aktiv, a jakmile musíme připustit tuto relativizaci, pak je možno teoreticky si představit i univerzální sukcesí omezenou pouze na aktiva zůstavitele. Toto ostatně navrhuje i V. I. Serebrovskij.¹³⁾ Na druhé straně je možno konstruovat i singulární sukcesí, při které přejímatel odpovídá za dluhy v poměru hodnoty, jakou singulárně předcházející věc nebo skupina věcí k celému dědictví představuje. (Konkrétně je tato singulární sukcese upravena platným československým občanským zákoníkem.) Nedorozumění spočívající ve spojování univerzální sukcese s odpovědností za dluhy proti přiřazování neodpovědnosti k sukcesí singulární patrně vyplývají z dosti rozšířeného chápání instituce odkazu jako singulární sukcese. Toto pojetí je východiskem k argumentaci, která prosazuje univerzální sukcesí jako institut, který jediné umožňuje věřitelům vrácení jejich dluhů v případě smrti dlužníka. Ve světle předcházejícího odmítnutí základní premisy tato argumentace neplatí, neboť i singulární sukcesor může ručit za dluhy. V tomto smyslu by bylo možno nanejvýše připustit námitku, podle které univerzální sukcese procesně zlepšuje postavení věřitele, kterému odpadají event. komplikace vyplývající ze zjišťování jednotlivých singulárních dědiců — přejímatelů dluhů. Při úředním projednávání dědictví a značné ingerenci státních orgánů v dědickém řízení, které v socialistickém právu převládá, však odpadá i tato námitka. Kromě toho význam úvěru ve vzájemných vztazích mezi fyzickými osobami v socialistické společnosti je ve srovnání se společností kapitalistickou menší. Co se týče dluhů občanů vůči socialistickým organizacím a státu, ty jsou pak zpravidla zajišťovány speciálními zajišťovacími prostředky. Z těchto všech důvodů nepovažujeme odpovědnost za dluhy zůstavitele za podstatný charakteristický aspekt univerzální sukcese a nebudeme se jím dále zabývat.

Zastáncům univerzální sukcese přičítá jejich odpůrce P. S. Nikitjuk,¹⁴⁾ že z této koncepce vyvozují mimo jiné nutnost bezprostřednosti dědění. V literatuře tímto problémem se zabývajících nepodařilo se nám takové dovozování nalézt. Postulát bezprostřednosti dědění se sice občas objevuje ve spojení s postulátem univerzality, to je však něco jiného, neboť právě to, že tento požadavek je uváděn výslovně zvlášť, svědčí o tom, že není považován za důsledek univerzálnosti. (Např. O. S. Joffe¹⁵⁾ píše o bezprostřednosti a univerzální sukcesí jako o specifických způsobech právní regulace.) Naproti tomu P. S. Nikitjuk,¹⁶⁾ když prokazuje, že i podle platného sovětského práva při dědění nemusí vždy jít o bezprostřední sukcesí, aby tak vyvracel, že nemusí jít o univerzální sukcesí, naznačuje nepřímou, že toto chápání bezprostřednosti jakožto důsledku univerzálnosti považuje za samozřejmé. S tímto názorem nemůžeme souhlasit, protože zajisté je možno si představit (a také doložit) právní úpravy, ve kterých univerzální sukcese je spojována s bezprostředním přechodem dědictví

(např. Code Civil — 1807, BGB — 1900), stejně jako se zprostředkovaným přechodem (klasické římské právo, AGB — 1811). Na druhé straně jsou možné i zprostředkované singulární sukcese (The Inheritance Act — 1958, The Intestates Estates Act — 1952), stejně jako bezprostřední (čl. 560, 561 gražd. kod. RSFSR — 1964, § 179 o. z. ČSSR — 1964).

Podobně P. S. Nikitjuk vyvozuje z univerzální sukcese i neodvolatelnost a bezpodmínečnost aktu přijetí, resp. odmítnutí dědictví, aniž by tuto konsekvenci nějak objasňoval. Domníváme se, že ani tyto postuláty z univerzality nevyplývají, neboť se jedná o samostatné prostředky právní techniky, jejichž smyslem je zvýšení efektivnosti právní regulace. Souhlasíme s ním pouze v tom, že tyto požadavky není třeba považovat za specifické principy socialistického dědického práva.

Podle našeho názoru hlavní konkrétní výsledky ideje univerzální sukcese v právní úpravě socialistických států shledáváme jednak v pravidlu o nutnosti přijetí (resp. odmítnutí) dědictví jako celku, a jednak v pravidlu o přirůstání (akrescenci) uvolněných dědických podílů. Tato dvě pravidla spolu úzce souvisejí, a protože se vyskytují ve všech právních řádech socialistických zemí, i když v různých podobách a s různou artikulovaností, budeme se jimi zabývat podrobněji.

Pravidlo o nutnosti přijmout, resp. odmítnout dědictví jako celek považujeme za hlavní projev ideje univerzálnosti, protože je výrazem teze o nedělitelnosti pozůstalosti a vyjadřuje pohled na zůstavitelův majetek jako na jednotný celek. Je výslovně obsaženo ve všech platných občanských zákonících (resp. zákonech o dědění) evropských socialistických zemí, kromě občanských zákonů sovětských republik, kde se naopak v žádném z nich nevyskytuje. Dříve než se budeme tímto pozoruhodným rozdílem zabývat podrobněji, pokusíme se vysvětlit, proč pravidlo o nutnosti odmítnout (resp. přijmout) dědictví jako celek považujeme za nejaktuálnější projev univerzální sukcese v socialistickém právu.

Otevřeně předesíláme, že podle našeho názoru toto pravidlo ve svých důsledcích působí negativně a brání přeměnám majetkových vztahů v socialistické společnosti. Základní příčina, jak se domníváme, spočívá v tom, že nevystihuje adekvátním způsobem realitu těchto majetkových vztahů. Pravidlo o nutnosti odmítnout majetek jako celek, stejně jako celá idea univerzální sukcese, vychází z představy homogenního majetku jednotlivce (ve smyslu prvního ideálního typu, který jsme se snažili popsat výše), avšak právě tato představa je v rozporu se současnou skutečností. Ve většině socialistických zemí v současném stádiu historického vývoje není možno mluvit o jednotném majetku jednotlivců, pokud přežívá institut soukromého vlastnictví. V důsledku toho v mnoha případech je stále ještě často pozůstalost majetkovým souborem sestávajícím z nesořodých a zásadně odlišných částí (majetkový soubor heterogenního typu). Soustředíme-li se na základ pozůstalosti, který obvykle tvoří vlastnictví, pak je patrné, že v těchto případech se rozpadá do dvou částí. Kdežto část tvořící osobní vlastnictví je určena hlavně k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občana a členů jeho rodiny, funkce druhé části tvořené soukromým vlast-

nictvím je ve své podstatě odlišná. Rozdíly mezi soukromým a osobním vlastnictvím, jakož i rozdílnosti konkrétní právní úpravy jsou dostatečně zevrubně popsány v literatuře na jiných místech, nebudeme se jimi tedy proto zabývat. Smyslem a cílem této odlišné právní regulace je postupné zatlačování a omezování soukromého vlastnictví naší společnosti. Paradoxní však je to, že v oblasti dědického práva tyto rozdílnosti způsobují účinky téměř cílům protichůdné a působí někdy zcela opačně. V důsledku pravidla o nutnosti zřít dědictví jako celku dědic, který by se jinak rád zřekl té části dědictví, kterou představuje soukromé vlastnictví, tak neučiní, neboť chce zdědit část, kterou tvoří vlastnictví osobní. Takto se občané stávají soukromými vlastníky částečně proti své vůli, protože ke zděděnému osobnímu vlastnictví musí přijmout i vlastnictví soukromé. To, že by se začasť rádi zřekli pouze soukromé části dědictví, považujeme za evidentní, neboť to vyplývá z rozdílné a nevýhodnější úpravy vlastnictví soukromého (např. zvýšení dědických poplatků o 3 %). Jinými slovy, domníváme se, že kdyby dědické právo umožňovalo občanům, aby se mohli zřít odděleně části dědictví, kterou představuje soukromý majetek, ve prospěch státu, docházelo by k tomu v mnoha případech. Tuto hypotézu nemůžeme bohužel doložit potřebnými statistickými údaji, konkrétní sociologický výzkum v této otázce nebyl učiněn. Na druhé straně ho však nepovažujeme za nezbytný, neboť např. každoročně statisticky zjišťovaný počet darování objektů v soukromém vlastnictví ve prospěch státu hypotézu nepřímo potvrzuje. Svazování osobního a soukromého vlastnictví do jednoho nedělitelného celku, které je důsledkem přetrvávání ideje univerzální sukcese, zbavuje oblast dědického práva možnosti aktivního působení na přeměnu společenských vztahů. Přitom se domníváme, že právě dědické právo mohlo by být prvotřídním instrumentem k těmto progresivním přeměnám, neboť by mohlo přirozeným a nenásilným způsobem přispívat k postupnému omezování a zatlačování objemu soukromého vlastnictví. Současný stav právní úpravy vede však k jeho zachovávaní a přesunování na další generace.

Vrátíme se nyní k platné právní úpravě. Jak bylo zmíněno, pravidlo zakazující odmítnutí, resp. přijetí části dědictví, výslovně neupravují pouze sovětské občanské zákoníky, jinak je přímo zakotveno v právu všech ostatních evropských socialistických zemí. Přitom však i většina sovětských teoretiků a převládající praxe ve všech svazových republikách zastává stanovisko, že dědictví je možno odmítnout pouze jako celek. Tento většinový názor je napadán několika autory, kteří tvrdí, že z výslovného zákazu přijetí odkazu s podmínkou (např. čl. 546 OZ RSFSR nebo čl. 581 OZ Moldavské SSR), což je základem většinové argumentace, nevyplývá zákaz částečného přijetí. Neboli jinými slovy, částečné přijetí nelze považovat za podmínku, stejně jako částečné odmítnutí.¹⁷⁾ (Pro větší srozumitelnost podotýkáme, že v sovětském právu je přijetí a odmítnutí dědictví ve vzájemném vztahu přesunováno opačně než v československém, jestliže dědictví není v dané lhůtě přijato, jednostranným — byť neformálním — právním úkonem dědice, považuje se za odmítnuté.) Zastávce tohoto

menšinového stanoviska P. S. Nikitjuk dokonce uvádí, že návrh k vyslovenému zakotvení pravidla zakazujícího částečné odmítnutí v občanském zákoníku Ukrajinské SSR byl zákonodárcem republiky odmítnut, i když nejvyšší soud USSR toto pravidlo prosazuje. Jiný důvod pro připuštění částečného odmítnutí dědictví uvádí K. A. Grave,¹⁸⁾ když dovozuje logicky z obecných principů, že každý, kdo má právo disponovat s určitým celkem, má právo disponovat i s jeho částí.

Na tuto diskusi poukazujeme proto, že podle našeho názoru různost doktrinárních výkladů v této otázce svědčí o potenciální přítomnosti zmíněné tendence k oslabování univerzality nejen v nauce, ale dokonce i v sovětském platném právu samotném. A o vysledování této tendence nám především jde, proto se vyhýbáme zasahovat do vlastní diskuse, která je vedena v rovině výkladu platného práva, neboť naše úvahy se pokoušíme vést v rovině práva budoucího. Přes tuto odlišnost přístupu a s touto výhradou souhlasíme s menšinovou názorovou skupinou pouze v tom smyslu, že nepovažujeme pravidlo o odmítání dědického podílu jako celku za jediné možné.

*

Vzájemná vnitřní souvislost jednotlivých ustanovení dědického práva projevuje se v našem příkladě také v otázce akrescence, neboli přirůstání odmítnutých dědických podílů ostatním spoludědicům. Tato otázka vyvstává, jakmile rozšíříme náš příklad z dosavadního pohledu — jeden zůstavitel — jeden dědic — na více spoludědiců. Především je třeba podotknout, že ten ze spoludědiců, na jehož podíl připadne na rozdíl od ostatních nějaký soukromý majetek, je značně znevýhodněn. Tato skutečnost působí problémy v praxi při uzavírání dědických dohod, zejména v těch případech, kdy není možné nebo žádoucí soukromý majetek dělit. Kromě toho, jestliže dědic soukromého majetku přece jen odmítne dědictví jako celek, v důsledku platné právní úpravy jeho podíl připadne ostatním spoludědicům a problém se pouze přesune. Pravidlo o přirůstání výslovně náš občanský zákoník vyjadřuje pouze nepřímou, a pokud se jedná o dědění ze závěti, je v případě odmítnutí spoludědického podílu odvozováno z fikce, podle které na odmítnutí dědice se hledí, jako kdyby se zůstavitelovy smrti nedožil. Na tom se shodují všichni teoretici a také běžná praxe, patrně pod vlivem setrvávajícího vědomí z úpravy ve středním občanském zákoníku (§ 524 zák. č. 141/1950 Sb.). V současném občanském zákoníku však tato fikce již výslovně obsažena není. Považujeme tuto úpravu za kusou, neboť výslovné zakotvení této fikce přispělo by k odstranění některých pochybností a rozporů, které vznikají v dalších otázkách souvisejících např. při dědické transmisi nebo v otázce možnosti odmítnutí přirůstajícího podílu spoludědice apod. Tato neúplnost naší právní úpravy zvláště jasně vyvstává při srovnání s dědickým právem ostatních socialistických zemí, kde je vždy přirůstání výslovně a zevrubně upraveno. (Polský OZ — 1964 v § 1 020, rumunský OZ — 1865 ve znění 1958 v čl. 696,

bulharský zák. o dědění — 1949 čl. 53, jugoslávský zák. o dědění — 1955 čl. 142 a 143, maďarský OZ — 1959 v § 638 a 639 atd.)

Odchylná je opět pouze úprava ve všech občanských zákonících sovětských republik. Existuje tu totiž navíc zvláštní institut odmítnutí dědictví ve prospěch určeného subjektu (napravlennýj odkaz). Dědic, který odmítá dědictví, buď neurčí nikoho, v jehož prospěch tak činí, a pak nastává ex lege přirůstání rovným dílem ostatním spoludědicům ze zákona, resp. někdy i ze závěti (čl. 551 OZ RSFSR). Kromě toho však může dědic určit osobu, v jejíž prospěch se dědictví zřiká. Možný okruh těchto osob je určen v různých zákonících odlišně. Ve všech republikách je možno zříci se dědictví ve prospěch státu nebo určité státní, družstevní nebo společenské organizace. Podle všech občanských zákoníků je také možno odmítnout dědictví ve prospěch dědiců ze závěti. Co se týče dědiců ze zákona, existují dvě varianty; podle první, která se uplatňuje ve většině republik, je možno odmítnout dědictví ve prospěch dědiců kterékoliv skupiny, tj. i takových, kteří by nebyli povoláni k dědictví (např. čl. 550 OZ RSFSR, čl. 545 OZ BSSR), kdežto podle druhé varianty je to povoleno pouze ve prospěch spoludědiců povolaných k dědění v téže skupině (např. čl. 553 OZ USSR). Toto „adresované odmítnutí dědictví“ neboli zřeknutí se dědického podílu v něčí prospěch je velmi důležitým institutem pro naše zkoumání.

Především je tento institut, jak se domníváme, průlomem do principu univerzální sukcese v samotném platném právu a tudíž dalším výrazem tendence k jejímu oslabování, neboť modifikuje pravidlo o přirůstání, které, jak jsme se snažili prokázat, je konsekvencí tohoto principu. Takováto modifikace ve směru zvětšení dispoziční volnosti dědice by například v našich podmínkách umožňovala částečně řešit popsany problém, před kterým se ocitá každý dědic soukromého majetku, alespoň v tom smyslu, že event. odmítnutí dědictví by mohlo být učiněno ve prospěch státu a soukromý majetek by se nestával „Černým Petrem“, který je někdy přehráván na ostatní spoludědice a nutí je k případnému dalšímu odmítání celých dědických podílů.

S případnou námitkou proti tomuto institutu (adresovaného odmítnutí dědictví), spočívající v tom, že je nadbytečný a může být nahrazen darováním, nelze souhlasit. I když uznáváme významnou souvislost mezi převody inter vivos a mortis causa, která může někdy vést k jejich vzájemnému nahrazování (a to dokonce i proti účelu zákona), domníváme se, že jejich rozdílnosti jsou takového rázu, že nejsou navzájem zastupitelné. Při darování není nikterak omezen okruh subjektů, na které vlastnictví přechází, kdežto při adresovaném odmítnutí dědictví jde pouze o způsob přerozdělení dědických podílů, ve kterém se aktivně projevuje i vůle dědiců. Tato vůle je zároveň omezena pravidly určujícími okruh zákonných dědiců (resp. vůli zůstavitele v závěti), které vyjadřují celkový zájem společnosti. V tomto smyslu, a to považujeme za podstatné, dědické právo je třeba pojímat nikoli pouze jako prostý přechod majetku zemřelé osoby na osoby jiné, ale navíc také jako způsob účelného a uvědomělého přerozdělení zděděného majetku mezi spoludědice navzájem (případně i státu) za

jejich aktivní účasti. K tomuto pojetí ostatně jako by směřovala i některá novější ustanovení našeho občanského zákoníku (např. § 484 odst. 2), týkající se dědických dohod, když dávají spoludědicům možnost přihlédnout k účelnému využití věci v souladu se zájmy společnosti. Podle našeho názoru však prvotřídní příležitost, kterou každé dědění poskytuje k přerозdělení a novému uspořádání majetkových poměrů uvnitř rodiny i ve vztahu ke společnosti jako celku, naše platné dědické právo neumožňuje dostatečně využít. Z psychologického hlediska např. dědic, který je nucen zaplatit dědické poplatky (zvýšené) za zděděný soukromý majetek, který event. ani nechtěl, bude se jistě obtížněji rozhodovat, aby ho potom daroval státu nebo jinému občanovi s tím, že zaplatí další (stejně zvýšené) poplatky z darování, než dědic, který má možnost převést tento majetek přímo na stát při odmítnutí dědictví. V tomto smyslu považujeme sovětskou právní úpravu za efektivnější, neboť lépe umožňuje využít přirozené dynamiky dědických přechodů k přibližování se takovému uspořádání majetkových poměrů ve společnosti, které je jejím cílem.

*

Nakonec je třeba upozornit na to, že ve skutečnosti pravidlo o nedělitelnosti odmítaného dědického podílu stejně jako pravidlo o přirůstání je nepřímým překonáváno i v platném právu socialistických zemí, a to v oblasti soukromého majetku, pokud jde o zemědělskou půdu či zemědělskou usedlost. Ve většině právních řádů socialistických zemí je dědění tohoto majetku upraveno speciálními ustanoveními tak, aby byla zajištěna kontinuita zemědělské produkce.

Zajímavé je, že tyto speciální úpravy jsou zhruba tím zevrubnější a výrazněji odlišnější, čím větší ekonomický význam má soukromé hospodaření jednotlivců v tom kterém socialistickém státě. Nejvýrazněji odlišná je úprava v dědickém právu polském (čl. 1059–1064, 1065, 1967, 1068, 1082 Kodexu civilnego z r. 1965 čl. 12 Konstytucji PLR) a jugoslávském (čl. 3, 153 Zákona o dědění z r. 1955 č. 20/SL), nejméně výrazné pak v občanských zákonících sovětských republik, které zachycují modifikace při dědění kolchozní usedlosti (čl. 560 G. K. RSFSR, čl. 594 G. K. Moldavské SSR apod.) a v ČSSR, kde dokonce odpovídající ustanovení nalezneme pouze v § 40 Notářského řádu. Toto ustanovení nahradilo zákon č. 139/1947 o rozdělení se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy, v jehož duchu je stále interpretováno, i když má v současnosti podobu volného diskrečního pokynu.

Všechny tyto odlišnosti jsou ukázkou diferenciací dědění v právu socialistických zemí, vyplývající z heterogenní povahy děděného majetku. Dalo by se proti jejich uvádění namítnout, že mají efemérní charakter a že postupně budou ztrácet význam tak, jak bude ztrácet význam soukromé vlastnictví. To je jistě pravda, nicméně prokazují, jak různorodost majetku vyvolává různorodou právní úpravu.

Kromě toho se však domníváme, že ani potlačení soukromého majetku nepovede k zastavení postupné diferenciací dědění. O tom svědčí četná

a přibývající speciální ustanovení v současné právní úpravě sovětské, která diferencuje různé režimy dědění podle různých objektů, např. odlišně se dědí pojistné úhrady (podle § 24, 33 Pravidel sdruženého životního pojištění z 19. 10. 1972) nebo osobní automobily invalidů (podle usnesení č. 794 z 6. 10. 1969) či drahé kovy (podle čl. 2 notariální instrukce RSFSR z 31. 12. 1955) atd. Také v československém občanském právu je možno shledat různé speciální úpravy, např. při dědění autorských práv § 29 autorského zákona, nebo právo na plnění z titulu pojištění osob (podle § 372 OZ) apod.

Všechny tyto tzv. speciální singulární sukcese ukazují na erosi univerzální sukcese a jejich existenci nelze popřít ani tím, že je z oblasti dědickeho práva vylučujeme.

Podle našeho názoru bude tento proces diferenciacie způsobu dědění pokračovat i v budoucím vývoji socialistického dědického práva. Touto tezí se v našich úvahách dostáváme do oblasti právní prognostiky a tudíž je třeba předeslat, že všechny další závěry o dalším vývoji zkoumané problematiky mají výrazně hypotetický charakter. Přestože nemáme k dispozici dostatek zevrubných vědeckých podkladů z oblasti ostatních společenských a přírodních věd, o které se každá seriózní právní prognóza musí opírat, nedomníváme se, že je nutno rezignovat na jakékoliv výklady do budoucna, naopak považujeme je za nezbytný, byť neúplný a jen diskutabilní závěr zkoumání dané otázky.

Prvou indicií, která nasvědčuje, že idea univerzální sukcese bude ztrácet i nadále svůj význam v socialistickém právu dědickém, je prostá extrapolace popsaných vývojových tendencí v platném právu i jeho aplikaci, jakož i zmíněné nesnáze, které její důsledné uplatňování vyvolává.

Druhým důvodem podporujícím domněnku o další erozi univerzální sukcese je předpokládaný přesun právních forem uspokojování osobních potřeb občanů. Jestliže v současné době stále dominuje jako právní forma individuální vlastnictví, pak je pravděpodobné, že v budoucnu převládnu formy typu osobního užívání. Tento přechod souvisí s procesem vzrůstající integrace společnosti, zvětšování závislosti jednotlivce jako celku, prohlubování dělby práce a v neposlední řadě růstem sociální péče společnosti o jednotlivce. V tomto smyslu je možno pozorovat postupnou přeměnu i uvnitř samotného práva vlastnického od „absolutního panství“ a vypjaté „svobody vlastnické“, k relativně se zvětšující vázanosti vlastníkovy na společnost a jejím rozhodování, zabezpečujícími celospolečenské zájmy. Nutnost zabezpečovat tyto zájmy v komplexní vyspělé společnosti vyžaduje přechod k takovým právním formám, které umožňují ingerenci centrálních orgánů do sféry jednotlivce, a proto vlastnictví pozvolna ztrácí absolutní charakter, a dnešní jeho odlišnosti např. od osobního užívání, zejména věcí dlouhodobé spotřeby, ztrácí na ostroti.

Tyto relativně „moderní“ právní formy uspokojování osobních potřeb občanů vyžadují odlišné konstruování sukcese pro případ smrti (jak se ukazuje na příkladu § 179 čs. OZ), tak, aby bylo zabezpečeno přerozdělení objektů, zejména takových, kterých je nedostatek, za větší účasti společnosti než při dělení vlastnictví.

Třetí skupinou argumentů podporujících danou tezi jsou některé nejnovější poznatky z oblasti ekologie a demografie. Relativně rychle rostoucí populace, ubývání zdrojů energie a surovin, relativní nedostatek potravin spolu s vyčerpáním rezerv zemědělské půdy, znečišťování prostředí jsou faktory, které nutně budou působit na zvyšování celospolečenské kontroly i nad sférou uspokojování potřeb jednotlivců, a tudíž ve směru naznačených přesunů právních forem tohoto uspokojování.

Některé z těchto skutečností mimochodem nutně na druhé straně přispějí ke zvýšení významu dědického práva, např. předpovídaný důraz na výrobu kvalitních dlouhotrvajících výrobků, kterými je možno uspořit spotřebu materiálů a spotřebu energie, povede k nutnosti právního zabezpečení jejich přechodu na další generace. Podobně působí již v současnosti stálý růst objemu osobního majetku jednotlivců ve vyspělé socialistické společnosti.

Dalším faktem významným pro vývoj forem dědění je prodlužování průměrné délky lidského života. Sledujeme-li dynamiku typického dědění v klasické měšťanské společnosti (pro kterou byla tradiční dědickoprávní sukcese adekvátní), pak je možno dospět k závěru, že střídání jednotlivých generací v produkčním období lidského věku je zpravidla doprovázeno děděním. Jinými slovy, odcházející hospodář zpravidla umírá krátce potom, co předal hospodářství svému nástupci, a ten se stává téměř zároveň s nástupem do platného produkčního věku dědicem. Období životního překrývání generací (zabezpečené právně např. institutem výměnky) bylo v minulosti kratší a za takového stavu měla právní instituce univerzální sukcese reálný smysl. Naproti tomu v současné době, i když např. rodiče shromáždí určitý majetkový soubor relativně homogenní, tím, že je určen pouze k osobní spotřebě této rodiny (byt + zařízení + rekreační chata + automobil), nemůže tento soubor jako celek přejít na jejich děti, protože po době, kdy se osamostatňují a zakládají vlastní rodinu, následuje zpravidla pro rodiče ještě poměrně dlouhý úsek jejich života, ve kterém svůj majetek realizují. Pokud jeho část předají dětem (a tak je tomu často) při založení jejich rodin, pak dochází k rozbití tohoto celku, a proto v moderní společnosti nelze hovořit o majetku homogenního typu. Není proto divné, že tato podstatná přeměna v realitě společenských vztahů, spočívající ve změně rytmu střídání generací, vyvolává i přeměny právních forem. Rozmanitost přechodu různých částí majetku vyvolává rozmanitost forem jejich sukcese.

Tyto jen letmo nastíněné hypotézy vyžadovaly by zajisté dalšího zevrubného zkoumání, nicméně se domníváme, že i v této podobě podporují základní záměr této eseje — vyvolat diskusi o tom, zda některé klasické římskoprávní kategorie neztrácejí svůj význam a nepřestávají tak být efektivním nástrojem právního myšlení. Soustředili jsme se pouze na pojem univerzální sukcese, ale podle našeho názoru takových kategorií přetrvává více. Pokusíme se na ně upozorňovat v dalším.

*

- 1) K. Marx, B. Engels: Vybrané spisy, sv. II, SNPL 1954, str. 221.
- 2) B. S. Antimonov, K. A. Grave: Sovetskoje nasledstvennoje pravo, Moskva 1955, str. 50—54.
- 3) F. Jansen, G. Ländrich: Leitfaden des Erbrecht der D. D. R., Berlin 1959, str. 47.
- 4) B. Blagojevič: Nasledno pravo FNRJ sa sa osvrtom na prava drugih država, Beograd 1964, str. 3—4.
- 5) S. Wronkowska, M. Zielinski, Z. Ziembinski: Zasady prawa, PWN 1974; E. A. Lukaševa: Principy socialističeskogo prava, Sov. gos. i pravo, 1970, No. 6.
- 6) J. Gwiazdomorski: Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1967, str. 63, 73—74, 336.
- 7) V. Tolstoj: Priňjatije nasledstva i otkaz ot jego prinjatija, Sov. justicija 1966, No. 13, str. 22.
- 8) O. S. Joffe: Sovetskoje graždanskoje pravo, 3. díl, Leningrad 1965, str. 291—292.
- 9) V. V. Čerepachin: Pravoprejemstvo po sovetскому graždanskomu pravu, Moskva 1962.
- 10) M. V. Gordon: Nasledovanije po zakonu i po zaveščaniju, Moskva 1967, str. 8.
- 11) P. S. Nikitjuk: Nasledstvennoje pravo i nasledstvennyj proces, Kišiněv 1973, str. 15—25 i jinde.
- 12) B. B. Čerepachin: op. cit., str. 113.
- 13) V. I. Serebrovskij: Očerki sovet'skogo nasledstvennogo prava, Moskva 1953, str. 31, 41, 207 a násl.
- 14) P. S. Nikitjuk: op. cit. str. 16.
- 15) O. S. Joffe: op. cit., str. 281.
- 16) P. S. Nikitjuk: Nasledovanije po novym graždanskim kodeksam, Soc. zakonnost 1965, No. 7.
- 17) K. V. Grave: Voprosy nasledstvennogo prava v praktike Verhovnogo suda SSSR, Moskva 1949, str. 44.

ВОЙТЕХ ЦЕПЛ

Процесс ослабления общего преемства

РЕЗЮМЕ

Цель статьи состоит в даче более точного определения понятия социалистического наследственного права, а также в констатации того, что категория общего преемства, составляющая доселе основу этого определения, утрачивает свое значение.

Отправной точкой анализа служат формально-логические соображения об определении понятия наследственного права. Из них проистекает, что нынешнее традиционное определение наследственного права в подобии общего преемства *mortis causa* исключает из этого понятия все случаи преемства в отдельном правоотношении, признаваемые существующей правовой регламентацией.

В последующем разделе статьи дается историческое толкование развития и функций идеи универсальности, возникшей еще в наиболее древнем римском праве. Несмотря на то, что первоначально она служила как форма перехода всей личной власти в семье, не только имущественных прав, в дальнейшем развитии могла быть воспринята и буржуазным правом на европейском континенте, так как ею блестяще обеспечивалась непрерывная связь между имущественными отношениями общества того времени. В начале буржуазного общества имущество каждой семьи образовало стройную систему взаимно дополняющихся вещей — имущество гомогенного типа, и, следовательно, его переход осуществлялся, естественно, как единого целого. В последующей стадии монополистического капитализма, когда имущество преобразовывается в гетерогенный тип, на первый план выдвигается другой аспект общего преемства, послуживший сохранению этой идеи. Дело в том, что ею обеспечиваются интересы кредиторов относительно удовлетворения возможных требований в части

наследства. В области англосакского права имело место отличающееся развитие, что происходит из отличительного упорядочения собственнических отношений.

В правопорядке социалистических стран категория общего преемства была также воспринята и по своим последствиям проявляется главным образом косвенно. В последнее время в научной литературе и на практике появляются тенденции, свидетельствующие о наличии процесса ослабления последней.

Анализ этих воззрений, а также последствия идеи универсальности в силу их приключения в правопорядке отдельных социалистических стран, составляет содержание последующего и по своему объему наибольшего раздела статьи. Отмечается правило о необходимости принятия или же отказа от наследства в целом и правило относительно приращивания (*jus accrescendi*) доли отпавшего наследника к собственным долям прочих наследников, вызывающие в связи с проведением различия между частной и личной собственностью определенного рода проблемы.

В заключение статьи приводится ряд предположительных установок относительно будущего развития и тенденций правового регулирования данного вопроса. Представляется наличие большей дифференциации способов перехода имущества отдельных лиц на случай их смерти, что связано с внедрением новых правовых форм удовлетворения материальных и культурных потребностей граждан. Эти формы, как правило, позволяют большее вмешательство общества в индивидуальную сферу, что вытекает из возрастающей зависимости личности от коллектива.

Такого рода предполагаемое развитие находит подтверждение и в некоторых новейших познаниях из области экологии и демографии. Относительно быстро возрастающая популяция, сокращение энергетических и сырьевых ресурсов, нехватка продуктов питания, истощение запасов сельскохозяйственных угодий и загрязнение окружающей среды — это фактические обстоятельства, которые будут оказывать влияние на повышение общественного контроля и в области удовлетворения нужд отдельной личности.

VOJTECH CEPL

The Weakening of Universal Succession

SUMMARY

The aim of this article is to define more precisely the term of the Socialist right of succession on one hand, and to point out, on the other hand, the fact that the category of universal succession which until now has formed the basis of this definition, is losing its significance.

The starting points of the analysis are formally logical deliberations on the definition of the right of succession. From them it follows that the so far traditional definition of the right of succession as the universal succession *mortis causa* eliminates from this term all cases of singular succession which are admissible under the present legal form.

In the following historically oriented part, an explanation of the development and function of the idea of universality is given, which had its origin in the ancient Roman law. Though it originally served as a form of transferring all the personal power within the family, not only of the property rights, in the further development it could be accepted by the bourgeois law on the Continent of Europe, since it perfectly secured the continuity of property relations within the society. At the outset of the bourgeois society, the property constituted a harmonic system of things complementing each other — i.e. a property of homogenous type, and thus it was natural that it was transferred in its entirety. In the next stage of the monopolist capitalism, when property changed into that of heterogenous type, another aspect of universal succession emerged, which ensured the subsistence of the idea. It effectively secures

the interest of creditors to satisfy possible claims on the inheritance. There was a different development in the sphere of the Anglo-Saxon law, which stems from a different arrangement of proprietary relations.

The category of universal succession has also been taken over by the Socialist law, and manifests itself especially indirectly, in its consequences. Recently, both in legal literature and in practice, there are tendencies indicating its weakening.

The analysis of these views as well as the consequences of the idea of universal succession in legal orders and during its application in the individual Socialist countries constitutes the core of the article. There is a reference to the necessity of acceptance or rejection of inheritance as a whole, and the rule of accrescence of the disengaged shares of inheritance, which raise certain problems in connection with the differentiation between the private and personal ownerships.

The article ends with several hypothetical views about the development and tendencies in a juristic modification of the problem. A greater differentiation is assumed in the methods of transferring the property of individuals in case of death, which is connected with the shift onto new legal forms of satisfying the material and cultural needs of the citizens. As a rule, these forms enable greater interference of the society into the individual sphere which stems from the growing dependence of the individual on the society.

Also some recent findings in the sphere of ecology and demography are in harmony with such an assumed development. A relatively growing population, a decrease in energy and raw-material resources, a lack of food, an exhaustion of agricultural soil and a pollution of the milieu are the facts which will affect the increase of a control by the whole society also over the sphere of the necessities of life of the individuals.